

Tomasz Ewertowski
Shanghai International Studies
University
tewert@shisu.edu.cn
ORCID: 0000-0002-1133-137X

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE
NR 26 (2024)
DOI: 10.14746/pss.2024.26.23

Data przesłania tekstu do redakcji: 3.04.2024
Data przyjęcia tekstu do druku: 7.05.2024

Uśmiech komparatystki

Марићевић Балаћ, Јелена, *Ка осмеху Европе. Савремено српско, пољско и чешко песништво у компаративном кључу*. Нови Сад: Академска Књига. 2023, ss. 296.

ABSTRAKT: Ewertowski Tomasz, *Smile of the Comparatist*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 26. Poznań 2024. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 475–481. ISSN 2084-3011.

The subject of the article is a review of Jelena Marićević Balać's book, *Ka osmehu Evrope: Savremeno srpsko, poljsko i češko pesništvo u komparativnom ključu* (Toward Europe's Smile: Contemporary Serbian, Polish, and Czech Poetry from a Comparative Perspective), which was published in Novi Sad in 2023. Marićević Balać's book presents a collection of concise comparative studies, organized into four distinct sections, each revolving around a thematic focal point (culture; nature and culture; ecopoetics; avant-garde). Within the review, a summary of the book's contents is provided. Additionally, the review delineates the strengths and weaknesses of Marićević Balać's work.

KEYWORDS: comparative literature; comparative studies; contemporary poetry; Slavic literatures; review

This is an open access article licensed under the Creative Commons BY-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>). © Copyright by the Author(s).

Książka Jeleny Marićević Balac *Ka osmehu Evrope. Savremeno srpsko, poljsko i češko pesništvo u komparativnom ključu* (Ku uśmiechowi Europy. Współczesna serbska, polska i czeska poezja w kluczu komparatystycznym) poświęcona jest twórczości lirycznej, ale by pokazać jej znaczenia, na początku przywołam kwestię związaną z historią literatury i polityką. Jovan Deretić, jeden z najważniejszych dwudziestowiecznych historyków literatury serbskiej, w swojej monumentalnej syntezie *Istorija srpske književnosti* (Historia literatury serbskiej) pisze, że podczas I wojny światowej Serbowie byli chyba jedynym narodem zmuszonym do walki po obu stronach frontu (Деретић, 2004, 423), gdyż poddani Franciszka Józefa musieli walczyć w armii austrowęgierskiej przeciwko swoim rodakom. Oczywiście Serbowie nie byli jedynym takim narodem, co jest doskonale znane Polakom (zresztą Rumuni i Włosi służący w armii Austro-Węgier także mogli być w podobnej sytuacji). Fakt, że wybitny serbski literaturoznawca sformułował tak błędne stwierdzenie, pokazuje, jak ważną rolę może odgrywać komparatystyka. Uświadomienie sobie potencjalnych miejsc wspólnych, analogii, wpływów, związków pozwala, mówiąc językiem Platona, wyjść z jaskini narodowych ograniczeń. Choć dziś powszechnie uważa się, że zjawiska kulturowe przekraczają granice państwowe i językowe, a sami pisarze to często poligłoci o międzynarodowych kontaktach i upodobaniach lekturowych, to literaturoznawstwo wciąż jest w dużym stopniu zdominowane przez tradycyjnie ujęte historie literatur narodowych. Dodatkowo często nawet w ujęciach przekraczających paradygmat narodowy punktem odniesienia są tzw. „wielkie literatury” Francji, Anglii, Niemiec czy Rosji. Przykładowo w sześciotomowy zbiorze Dragišy Živkovića *Evropski okviri srpske književnosti* (Europejskie ramy literatury serbskiej) spotykamy się w przeważającej mierze z opisem związków literatury serbskiej z literaturami zachodnioeuropejskimi i rosyjską. Odnoszę też wrażenie, że wiedza polskich serbistów i serbskich polonistów na temat związków literackich rzadko przebija się do powszechnej świadomości. Tym cenniejsza jest zatem refleksja nad wspólnymi miejscami trzech literatur prowadzona przez historyczkę literatury serbskiej z Nowego Sadu, która zresztą w zamykającym tom osobistym posłowniu opisuje, jak to się stało, że oto specjalistka od Milorada Pavicia i sygnalizmu poważnie zainteresowała się polską (i czeską) poezją. Tihomir Brajović sugeruje,

że ogniwem łączącym narodową historię literatury i modernistyczny internacjonalizm spod znaku literatury światowej może być „jugosłowiańska komparatystyka” (Brajović, 2012, 70), ale kolejnym ważnym ogniwem jest także perspektywa sugerowana przez Marićević Balać, czyli porównawcze czytanie słowiańskich literatur środkowoeuropejskich w kontekście społecznych, kulturowych i politycznych przemian wieków XX i XXI. Dlatego też jej książka zasługuje na uwagę już choćby przez sam wybór tematu. *Ka usmehu Evrope* to pozycja cenna, choć niepozbawiona wad.

Praca Marićević Balać podzielona jest na cztery główne części: *Samotračka Nike: kultura* (Nike z Samotraki: kultura), *Bonsai i Dokonda: priroda i kultura* (Bonsai i Gioconda: natura i kultura), *Era krave i bika: ekopoetika* (Era krowy i byka: ekopoetyka), *Kubistički šestougao* (Kubistyczny sześciokąt). Każda z nich zawiera od czterech do sześciu rozdziałów liczących po kilka lub kilkanaście stron, podporządkowanych określonej dominancie tematycznej, trafnie sugerowanej przez przywołane wyżej tytuły. Całość poprzedza wartościowy wstęp wskazujący ogólne ramy refleksji (rola poezji w epoce transformacji, potencjalne miejsca wspólne), oraz zakończenie, które niestety sprawia wrażenie zaledwie streszczenia, a nie podsumowujących wniosków. *Ka osmehu Evrope* zawiera również dodatek obejmujący trzy obszernie recenzje książek powiązanych z tematyką recepcji współczesnej literatury polskiej w Serbii.

Pierwsza z głównych części dotyczy „poetów kultury”, tym sformułowaniem autorka obejmuje twórców, których utwory problematyzują stosunek do dziedzictwa kulturowego. Wśród jej „bohaterów” pojawiają się największe nazwiska polskiej, serbskiej i czeskiej poezji XX wieku: Czesław Miłosz, Zbigniew Herbert, Tadeusz Różewicz, Miodrag Pavlović, Vasko Popa, Branko Miljković, Jan Skácel, spotykamy także autorów urodzonych w okresie powojennym i aktywnych do dzisiaj (Bojana Stojanović-Pantović, Mirko Magarašević, Ivan Negrišorac, Adam Boržič). Poszczególne rozdziały dotyczą zwykle wierszy dwóch lub trzech poetów, którzy zostają porównani pod kątem obecności określonych motywów lub tematyki. Przykładowo Czesław Miłosz i Miodrag Pavlović zinterpretowani są jako przedstawiciele „eleganckiego katastrofizmu” (Marićević Balać, 2023, 31), zaś status przedmiotów staje się podstawą porównania wierszy Vaska Popy i Zbigniewa Herberta. Oprócz analizy

i interpretacji miejsc wspólnych, autorka, odwołując się do literatury przedmiotu, rekonstruuje potencjalne wpływy oraz, jeśli to możliwe, osobiste kontakty autorów (np. korespondencję między Tadeuszem Różewiczem i Vaskiem Popą).

Druga część za punkt wyjście przyjmuje stosunek poetów do kultury i natury. Tutaj również pojawiają się nazwiska kluczowe dla historii literatury XX wieku (Wisława Szymborska, Adam Zagajewski, Jan Skácel), oraz twórczość autorów aktywnych do dzisiaj (Roman Honet, Jadwiga Malina, Marzena Bogumiła Kielar, Bojana Stojanović-Pantović, Zlata Kocić). Metoda pozostaje ta sama, Marićević Balać przygląda się wybranym utworom poetyckim z perspektywy „miejsc wspólnych”, pokazuje analogie i możliwe wpływy.

W trzeciej części miejscem spotkania jest ekopoetyka, wraz ze zmianą tematyki pojawia się też pewna zmiana podejścia autorki. W tej sekcji umieszczono cztery kilkunastostrońnicowe rozdziały, pierwszy z nich to omówienie pracy teoretycznej, zaś dwa ostatnie koncentrują się na pojedynczych pisarzach (Małgorzata Lebda, Dobrica Erić), jedynie sygnalizując potencjalne konteksty.

Wreszcie czwarta część poświęcona jest awangardowym technikom poetyckiego obrazowania. Tutaj także spotykają się ze sobą autorzy z szeroko pojętego kanonu (Julian Przyboś, Debora Vogel, Ewa Lipska, Ivan Blatný, Miroljub Todorović) i twórcy młodszy (Jakub Kornhauser), a poszczególne rozdziały poświęcone są jednemu lub dwóm twórcom.

Jak widać, szeroki zakres tematyczny połączony jest z imponującą znajomością dzieł wielu autorów. W książce dominują Polacy i Serbowie, Czesi odgrywają w książce mniejszą rolę: na 101 pozycji wymienionych w bibliografii w sekcji źródła dziewięć to pozycje autorów czeskich; spośród dwudziestu siedmiu rozdziałów czescy autorzy pojawiają się w tytułach pięciu. Co w takim razie płynie dla serbskiego i polskiego czytelnika z komparatystycznych analiz Marićević Balać?

Na najbardziej podstawowym poziomie *Ka usmehu Evrope* zawiera informacje biograficzne i bibliograficzne pozwalające na zorientowanie się, kto jest kim w polskiej poezji, co stanowi dużą wartość dla serbskich odbiorców. Ponieważ książka na razie dostępna jest jedynie po serbsku, krąg potencjalnych czytelników w Polsce jest niestety ograniczony, ale zawarte w niej informacje o zagranicznej recepcji literatury polskiej są

bardzo cenne. Byłoby dobrze, gdyby stały się dostępne szerszej publiczności. Przede wszystkim jednak istotne jest konsekwentne stosowanie metody komparatystycznej, pokazujące wielość związków i wspólnych tematów trzech środkowoeuropejskich literatur. Książka realizuje w ten sposób postulat sformułowany przez redaktorów *Światowej historii literatury polskiej*, będąc próbą „wyjścia poza granice oglądu uwarunkowanego wyłącznie lokalnie poprzez oddanie głosu przedstawicielom różnych języków, geografii i wspólnot” w celu „usytuowania literackiej tradycji narodowej w szerszej perspektywie światowych przepływow symbolicznych” (Popiel, Bilczewski, Bill, 2020, 14, 16). Przeprowadzone przez Marićević Balać analizy niewątpliwie skłaniają do myślenia na temat ogólnych, ponadnarodowych ram literatur słowiańskich wieków XX i XXI, np. przez pryzmat stosunku do europejskiego dziedzictwa kulturowego, wspólnotę awangardowych technik obrazowania czy też problematyzowania relacji między kulturą a naturą.

W pracy znajduje się także wiele interesujących uwag interpretacyjnych i polemik. Przykładowo Marićević Balać krytykuje twierdzenie Petry James, iż tematyka napięć między cywilizacją a barbarzyństwem u Skácela i Zagajewskiego wyraża konflikt między kulturą przynależnością do Zachodu i geograficzną przynależnością do Wschodu (James, 2013, 86). Serbska badaczka z pełnym przekonaniem stwierdza, że opozycja cywilizacji i barbarzyństwa nie może być tłumaczona przez banalne przeciwstawienie Wschodu i Zachodu (Марићевић Балаћ, 2023, 90). Kwestia roli literatur polskiej, serbskiej i czeskiej w rodzinie literatur europejskich jest zresztą jedną z nici przewodnich rozważań Marićević Balać, co wyraża już tytuł zaczerpnięty z opowiadania *Uśmiech Marka* Marguerite Yourcenar, według którego różnorodność i jednocześnie wspólnota Słowian stanowią właśnie „Uśmiech Europy” (Марићевић Балаћ, 2023, 261). Inne godna uwagi kwestia to zarysowana we wstępie rola poezji jako zwierciadła przemian społecznych okresu transformacji społecznej i politycznej (s. 8). Część poświęcona ekopoetyce interesująco wpisuje starszych poetów, takich jak Szymborska, Todorović i Erić, we współczesne dyskusje dotyczące takich kwestii jak post- i transhumanizm. W wielu fragmentach autorka pokazuje też komparatystyczną finezję, np. wskazując, w jaki sposób nawiązania do Safony łączą Marzenę Bogumiłę Kielar i Anicę Savić Rebac.

Jednakże, jak zaznaczyłem na wstępie, książka Marićević Balać nie jest pozbawiona wad. Pierwszy problem to opieranie się w interpretacjach na przekładach. Jeden z bohaterów książki, Zbigniew Herbert, napisał wiersz, w którym porównał wysiłki tłumacza poezji do trudów niezgrabnego trzmiela (*O tłumaczeniu wierszy ze zbioru Hermes, pies i gwiazda*) i niewątpliwie powinniśmy pamiętać, że podstawą interpretacji autorski często są właśnie „trzmielowe prace”, nawet jeśli znakomitą i zasłużoną tłumaczkę Biserkę Rajčić lepiej opisuje metafora pracowniej pszczoły. Inna problematyczna kwestia to czasami nadmierny zapał w szukaniu analogii. Przykładowo zestawienie katastrofizmu Miłosza ze sladem poetyckim (Марићевић Балаћ, 2023, 20) to moim zdaniem zbyt swobodna asocjacja, podobnie jak uwaga o cichym dialogu Małgorzaty Lebdy i irlandzkiego noblisty Seamusa Heanaya (s. 175). Idzie to w parze z pewną tendencją autorki do wskazywania i analizowania miejsc wspólnych, ale bez dalszej szerszej refleksji interpretacyjnej nad ich znaczeniem. Dowiadujemy się, jakie są podobne motywy i tematy w wierszach poetów, ale nierzadko brakuje kolejnego kroku: dogłębnej próby zastanowienia się, jakie ogólne wnioski można wyciągnąć z podobieństw i analogii. Pewna perspektywa jest zarysowana we wstępie (rola poezji w dobie transformacji), ale poświęcono jej za mało miejsca w pozostałych partiach *Ka osmehu Evrope*.

Z czego to wynika? Podejrzewam, że z genezy samej książki, powstała ona bowiem na podstawie recenzji i artykułów pisanych przez Marićević Balać w ciągu ostatnich kilku lat. Autorka uporządkowała szkice pod względem problematyki (kultura, kultura i natura, ekopoetyka, awangarda), niemniej jednak *Ka osmehu Evrope* pozostaje zbiorem artykułów o podobnej tematyce, a nie kompletnym, spójnym studium rozwijającym określone wątki. Uwidacznia to zwłaszcza krótkie, czterostronicowe zakończenie, stanowiące właściwie wyłącznie streszczenie, choć po 260 stronach analiz i interpretacji czytelnik ma prawo oczekiwać bardziej rozbudowanych wniosków i podsumowania tego, czego dowiedzieliśmy się poprzez komparatystyczną lekturę serbskich, polskich i czeskich poetów.

Myślę więc, że książkę Marićević Balać lepiej traktować jako punkt wyjścia niż dojścia. Mam ogromną nadzieję, że badaczka będzie kontynuować swoje komparatystyczne dociekania i w przyszłości doczekamy

się kolejnych publikacji, a za kilka lat kolejnej monografii. Pewne uwagi krytyczne nie przekreślają bowiem wartości przedstawionych w *Ka osmehu Evrope* badań, które niewątpliwie zainteresują wszystkich miłośników poezji i komparatystyki.

Bibliografia

- Brajović, T. (2012). *Komparativni identiteti. Srpska književnost između evropskog i južnoslovenskog konteksta*. Beograd: Službeni glasnik.
- James, P. (2013). *Jan Skácel and Adam Zagajewski: The Czech and the Polish Poet on the Civilization and the Barbarians*. „Rocznik Komparatystyczny”, nr 4, s. 75–88.
- Popiel, M., Bilczewski, T., Bill, S. (2020). *Wprowadzenie. Literatura polska i jej światy*. W: *Światowa historia literatury polskiej*. Red. M. Popiel, T. Bilczewski, S. Bill. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Деретић, Ј. (2004). *Историја српске књижевности*. Београд: Просвета.
- Марићевић Балаћ, Ј. (2023). *Ка осмеху Европе. Савремено српско, пољско и чешко песништво у компаративном кључу*. Нови Сад: Академска Књига.
- [Deretić, J. (2004). *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Prosveta
- Marićević Balać, J. (2023). *Ka osmehu Evrope. Savremeno srpsko, poljsko i češko pesništvo u komparativnom ključu*. Novi Sad: Akademska Knjiga.]

- **TOMASZ EWERTOWSKI** – PhD, is a lecturer at the Shanghai International Studies University, China. He graduated from Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland. His research interests include travel writing studies, imagology, post-colonialism, and comparative literature. He is the author of *Images of China in Polish and Serbian Travel Writings*.